

ՀՈՂԻ ՎԻՇՏԸ

Մ ՈՒՐ ԱՅԱՆԻ ԵՐԿԵՐ ՈՒՄ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

(Շարունակութիւն)

IV.

Տեսնենք, թէ բնական տնտեսութիւնից փողային տընտեսութեան անցնելն ինչպէս է գիւղացիութեան անկման պատճառ դառնում:

Բնական տնտեսութեան ժամանակ գիւղացին արտադրում էր ոչ թէ շուկայի, այլ իւր համար. հարկաւոր իրերի մեծ մասն ինքն էր պատրաստում ընտանիքի հետ միասին, իսկ պակասը լրացնում էր փոխանակութիւնով, որը կատարւում էր ոչ թէ փողով այլ իրերով: Բնական տնտեսութեան ժամանակ թէ սպառման ու թէ փոխանակութեան համար գիւղացուն հարկաւոր էր միմիայն բերք. բերք չատ ունի — հարուստ է, փող չունի, — դեռ ևս աղքատ չէ: Հասկանալն է, որ բնական տնտեսութեան շրջանում փողի պակասութիւնն երբէք չի անհանգստացնում նրան. ընդհակառակը, գիւղացին արհամարհանք է տածում դէպի փողն ու փողատէրը: Ահա թէ ինչպէս էր մտածում այս մասին Քանաքեռցի քեթիսուգան:

«Տաշտումը հաց ունենամ, կարասումը՝ գինի, ջուռլումն՝ ալիւր, հէլն անիծած, որ չիփ-չիփլաղ էլ ըլիմ դարդ անեմ: Օջաղս լիքը ըլի, տանս՝ բարաքեաթ: Որդիքս՝ սալամաթ, թող օրը հազար մարդ մտնի, հազար մարդ դուս գայ, ինչ եմ հոգում. հացն Աստուծունն ա, ես էլ հետը, ով հասնի, թող ուտի: Տէրին փառք, տեղը հաշատ կայ, տղէքս սաղ ըլին, ջանս ապրի. Աստուած իր ստեղծած բանդի ուղղը ինչպէս կը կտրի: Գտակա ծուռը

կղնեմ, քէֆս տրամիշ կանեմ. ով թամբալ ա, թող նա դարդ անի»¹⁾

«Փողի բարաբեւթին էլ նալաթ, իրա կտրողին էլ էսօր ջէբդ լցնես, էգուց պէտք է մատդ լպտես: Ոչ գիշերը քունդ ա տանում, ոչ ցերեկը՝ դարարդ: Փորացաւ ընկածի պէս մարդ չի իմանում, թէ թիքէն ո՞ր կողմովն ա գնում: Փողը որ կայ, ձեռի կէլտ է. էս օր կայ, էգուց Աստուծով մխիթարիս: Մեռնիս պէտք է շներոց, գէլերոց ըլի. թէկուզ փողի համն առած, թէկուզ իր միսը կերած, կէսարը մէկ աւ... Չէ, չէ, փողի սիքէն ճանաչողը ոչ հոգի ունի, ոչ հաւատ: Փող-հող մին ա: Զարգար Պ. որ շատ փող ունի, հէնց էն ա, ինձանից մէկ թիգ բարձրացել ա ու լաւ ա ապրում: Նրա քոռ աչքը գիտենայ, Շատ ֆիքր անելուցը երեսը կաշին գնացել, չփ ա դառել, քամակն էկել, փորին դէմ առել, ատամները ցից-ցից մնացել, աչքերը կուլ գնացել, մէկ որ փշես, հազար տեղ դունտ ու կծիկ կըլի, մէկ որ քթին հուպ տաս, հոգին էն սհաթը կտայ... Թ՛ռհ, մարդ իրան հոգին պէտք է ծախի, որ փողին թամահ անի»²⁾

Այսպէս չի կարող դատել գիւղացին փողային տնտեսութեան շրջանում:

Փողային տնտեսութեան ժամանակ փոխանակութիւնը կատարուում է փողով, այսինքն մի այնպիսի իրով, որից կարելի է անչափ հաւաքել և որը միշտ կարելի է փոխանակել մի ուրիշ իրի հետ, մինչդեռ ապրանքը կարող է սպառող շուկանալ: Փողային տնտեսութեան ժամանակ գիւղացու հետ գործ ունեցողները, օրինակ՝ տէրութիւնը, հիւանը, դարբինը և այլն, այլ ևս բերք չեն վերցնում իրքիւ հարկ կամ աշխատավարձ, այլ փող են պահանջում: Գիւղացին ուզում է ունեցածը տալ, նրանք ուզում են շուկանցածն առնել: Բնականաբար առաջ է գալիս փող ձեռք բերելու ձգտում:

1) «Աէրր Հայաստանի», եր. 57:

2) Նոյնը, եր. 56—58:

«Փո՛ղ, փող ու փող», — սկսում է բացականչել գիւղացին, որի գոյութիւնն այժմ կախուած է շուկայից, եւ որովհետեւ արտադրող գիւղացին փողի կարիք ունենալիս մրցողների շատ լինելու պատճառով բերքին լաւ գին տուող ու սպառող գտնել չի կարողանում, ուստի ստիպուած է լինում աժան վաճառելու, որով հնարաւորութիւն չի ունենում բոլոր կարիքներին բաւարարութիւն տալ և ակամայից դիմում է պարտքի։ Իսկ եթէ չի կամենում բերքն աժան վաճառել, պահում է յարմար ժամանակի, բայց այս դէպքումն էլ գիւղացին հարկադրուած է լինում պարտք վերցնելու։ Պարտքն էլ, յայտնի է, պտուղ ունիւ է, բաւական է, որ վէջից բռնեց. վաղ թէ ուշ քարշ է տալու ու փշրելու ամբողջ մարմինը. Հետեանքը լինում է այն, որ գիւղացին կամ դառնում պարտատիրոջ ճորտը և կամ հողից զրկուած պրոլետար։

Փողային տնտեսութիւնն ազդում է նաև հողային սեփականութեան ծաւալի վերայ։ Փողի ծարաւն ստիպում է գիւղացուն, որքան կարելի է, շատ հող ցանել։ Գիւղացիներն սկսում են հետզհետէ վարել «ազատ դաշտերն ու ազատ ձորերը»։ Զգացում է հողի սակաւութիւն, սկսում է հողի տիրապետութեան համար մրցում։ Այս կուտում, ինչպէս և ամեն կուտում, յաղթանակը տանում են աշխարհիս հզօրները. թոյլերը զրկւում են հողերից և Աղայեանի բառերով ասենք, «սեփականութիւնն անցնում է ձեռքից ձեռք»։

Իհարկէ, գիւղացիական մասսայի բոլոր անդամներն հաւասարապէս ենթակայ չեն այս վիճակին։ Ոմանք կարողանում են բարեյաջող հանգամանքների շնորհիւ խուսափել անկումից ու որոշ չափով բարօր դրութիւնը պահպանել։ Հարեանների աղքատութիւնը նպաստում է նրանց

5. » առատածնուն է, » անբարեյաջող, » աղքատ է.
4. » ժլատ է, » անբարեյաջող, » աղքատ է:

Մինչդեռ բնական տնտեսութեան ժամանակ գիւղացու լաւ պայմանները յարաբերում են վատերին, ինչպէս 4: 4-ին, փողային տնտեսութեան ժամանակ յայտարարում են, ինչպէս 4: 5-ին:

Հարստութեանը Այսպիսիները գիւղում հանդէս են գալիս նախ իբրեւ պարտատէր և ապա իբրեւ մեծ հողատէր։ Եւ այսպէս, երբ փողային տնտեսութիւնը ներս է մտնում դռնից, գիւղացութիւնը դուրս թռչում երգիկից։ Ողբակոչ փայտեայ ձին պատճառ է լինում Տրոյայի կործանման։¹⁾

V.

Մարազանի երկերը ցոյց են աւելիս, որ հայ գիւղն իսկապէս ճնշւում է փողային տնտեսութեան ծանրութեան տակ։

Խօսելով այն մասին, թէ ինչպէս դժուարութեամբ էր գիւղականը ապրումս ճարում, աշխարհ տեսած ուստա Պետին աւելացնում է։

«Այ, ուրիշա ձեր քաղաքի բանը, ընտել փողը չիրաւնըսնը բիրդան ոնց են հաւաքում, գիտում չեմ միայն

1) Փողային տնտեսութիւնը փնտռում է ոչ միայն դիւղացի, այլ եւ ազնուական դասակարգին։ Դեռ եւս Ք. Ա. VI դարում յոյն բանաստեղծներից մէկը, Թէոգնիդ Մեղարացին այսպէս է բողոքում փողային տնտեսութեան յաղթանակելու դէմ։

«Մինչեւ անգամ խոյերի, էշերի ու ծիւրի միջից, ո՛վ կիրն, միշտ ջոկում ենք ազնուացելը, եւ բոլորիս էլ ընտիր ցեղից սիրուածն է ցանկալի»

Բայց ազնուական աղամարդը տմենելին վատ բան չի համարում վատատոհմիկին կին առնել, եթէ միայն սա իւր հետ փող շատ է ունեւում։

Կրնն էլ չի քաշում վատատոհմիկի ամուսին լինել, եթէ միայն սա հարուստ է. հարուստն աւելի սիրելի է նրան, քան ազնուականը։

Ամենքն էլ փողին են պատիւ տալիս. ազնուականը հասարակին է կին առնում, իսկ անտոհմիկն էլ ազնուականի աղջկան. այսպէս փողը հաւասարեցրել է տոհմերը։

Էլ այսուհետեւ մի դարձանար, ո՛վ Պոլիպայի սրդի, որ մեր ազնուական քաղաքացիների տոհմը ոչնչանում է. չէ՞ որ մեզանում առաքինութիւնն սկսուել է խառնուել մոլութեան հետ։ «А. и М. Крауза.» Руководство по истории греческой литературы, часть I, пер. С. И. Радцига. Москва, 1907, стр. 145.

էս կայ որ, մինը թէ աշխատումա, տասը մութիւն են ուտում, ոչ ջափա կայ, ոչ նեղութիւն» 1)

Ուրեմն գիւղացու թշուառութեան պատճառն այն է, որ գիւղում փողը չի չի, որովհետեւ հեշտութեամբ չեն կարողանում ձեռք բերել: Կար մի ժամանակ, երբ գիւղացին առանց այս «չի» էլ լի կեննք էր անցկացնում, բայց այժմ առանց նրա ոչինչ չի կարելի ճարել:

Փողային տնտեսութիւնն այնքան է զարգացել գիւղում, որ ոչ միայն տէրութեան հարկը, արհեստաւորի վարձը, դործարանային ապրանքների գինը, այլ և սերմացուի արժէքը գիւղացին փողով պէտք է վճարէ:

«Մարդը սովածա էլել, — ասում է Խոջա Միրզան, — փող եմ տուել, սերմացու ա առել, ցանել ա հնձել ա, չորս, տարի ապրելա . . . » 2)

Պետրոս Կամսարեանի նկատողութեամբ, թէ ինչու խրճի առաստաղը ծուռ ձողերից է շինած, մինչդեռ կարելի էր լայն տաղտակներից պատրաստել, հիւրընկալ գիւղացին, Զիբուղլուի տանուտէրը, պատասխանում է,

«Ծառ զորթ ես հրամայում, աղա, զորթ որ էն ձողերի տեղ թէ տախտակ ընէր, շատ լաւ կըլինէր. համ խող չի թափուի, համ էլ յառիքը սիրուն կըլինէր, համա մէ բան կայ, որ դու չես գինայ. շինականի խամար մէ մանէթը էնղըչս աժի, ինչղըչս քաղցու խամար խարիր մանէթը: Էսղըգա տեղը տախտակելու խամար եռսուն մանէթ խէրիք չէր գայ, համա ես էս հըմէնին չորս մանէթ եմ տուի, էն էլ անջախ եմ ծարէ» 3)

Երբ նոյն Կամսարեանը զարմանումէ որ մալականները վայտ են վառում, իսկ հայ գիւղացիները՝ աթար, ուստայ Պետին բացարտում է պատճառը:

«Նրանք հարուստ են, մենք աղքատ: Էն փողը, որ պտի տանք փէտի, տալիս ենք մի ուրիշ պակասութենի. օրինակ մի ձի ենք առնում, որ մեզ հմար բան անի. ես

1) Մուրացանի երկասիրութիւնները, Ա. հատոր, եր. 204:

2) Նոյնը, եր. 295:

3) Նոյնը, եր. 295:

կով ենք ձեռք բերում, որ նրա կաթով պահենք. ես չէ շորի փալատի ենք տալի, որ մեր տանեցոնց տկլորութիւնը ծածկենք. պակասութիւն չատ. ես ո՞ր մի՞նն ասեմ:» ¹⁾

Գիւղական մի ընտանիքի վերահաս կործանումից աղատելու, վերջնական անկումից փրկելու համար հարկաւոր է 131 ռուբլու չափ մի գումար, բայց ամբողջ գիւղում՝ անհնարին է գտնել այդքան փող:

«Մեր էն խեղճ Սային. . . Բա էրէկ չասի թէ Խոջան հրաման ա բերել, որ նրա էլած չէլածը ծախի. Այ՛, հմի պրիստաւը վէկալած էկել ա, խեղճի տունը կտրել. Քանի մարդիկ մէջ ընկան, խնդրեցին, աղաչեցին, թէ մի քիչ էլ ա մոհլաթ տայ. առաւ. «տալ չեմ. փողս բիրէք, տուէք, պրիստաւին վեր ունեմ, գնամ. թէ չէ, ինչ ունի, չունի, պտի վեր գրեմ, ինչ կլի կնկանը շորերն էլ. . . » Դէ մենք փող որդեան գտնենք էս սհաթին. Գեղականի ջանումը հալա մնացել, որ հաւաքի, տայ:» ²⁾

Փողի մեծ կարիքն ստիպում է նոյնիսկ սեփական տընտեսութիւն ունեցող մարդկանց ուրիշի մօտ աշխատանք որոնել՝ իսկ տնտեսութեան հոգօը թողնել կանանց ու երեխաների վերայ:

«Տենճւմ՝ ես,—մատնացոյց արաւ Պետին աշխատողների վերայ,—սրանք Աւանանց երեխէքն են. Հէրը մենծ տղի հետ հրէն հանդումը ուրիշի հունձն ասնում, թէ ինչա, կարայ մի քանի շահի տունը բերել. Ըստեղ էլ կնիկն ու աղջկերքը իրանց կալն են կալում: Զորան էլ կինարմատ են, պստիկն ա տղայ. ամա դէ գիփ էլ տղամարդի գործ են շինում:» ³⁾

Հայ գիւղացին տքնում ու ճգնում է փող ձեռք բերելու համար. բայց մամոնան ձկան պէս լալրծում է նրա մատերի արանքից և ստուերի պէս փախչում նրա առաջից. Տանտալոսը տեսնում է պտուղներով ճթռած ոստը, սակայն իզո՞ւր. մի փոքրիկ շարժումն, և ահա հրապուրիչ ոստը օրօրում է բարձրում:

1) Նոյնը, եր. 184:

2) Նոյնը, ես. 243:

3) Նոյնը, եր. 282:

VI.

Փոխանակութեան զարգացումը գիւղում մեծ կարիք է առաջացրել. գիւղացիները պատրաստ են պարտք վերցնելու, ինչ պայմանով ուղում է լինի «Գայլն ինչ կուզի, — մութը գիշեր,» — ասում է ժողովրդական առածը։ Հարուստ գայլերին էլ հէնց այսպիսի մութ գիշեր է հարկաւոր անգոր գառներ, յուսահատ սպառողներ գտնելու համար։ Եւ խուժում են արիւնարքուներ գիւղ. սկսում է անխիղճ վաշխառութիւնը։

«Եթէ այսօր Հասան խանի ֆարրաշները չեն սպառում նրանց, հօ տգիտութիւնն ու խեղճութիւնը, հօ վաշխառուններն ու օրինազանցները սպառում են նրանց,» — խորհում է Կամսարեանը։ ¹⁾

«Կնդերիչներից ու վաշխառուններից զատ դեռ մինչեւ այսօր ոչ ոքի չեն տեսել իրեցմով հետաքրքրուելիս,» — նկատում է Թարազայի պոստի վերակացուն, «անասունների» վարժապետը։ ²⁾

«Եւ սակայն իրքան շատ կային այդպիսի (վաշխառուների ձեռքին գերի. (Թ. Ա.) թողնուած ու լքուած ընտանիքներ, — խորհում է տխրութեամբ Պետրոս Կամսարեանը, որից իմանում ենք, որ վաշխի աւերածութիւնները գիւղում մեծ չափերի է հասել։ ³⁾

Ուշագրութեան արժանի է ոչ միայն վաշխառութեան զոհերի քանակը, այլ և վաշխառութեան որակը։

Վաշխառութիւնը երկու տեսակ է լինում, փողով վաշխառութիւն։ Երբ պարտք են տալիս փող ու պիտի ստանան փող, և բնական բերքերով վաշխառութիւն, երբ պարտք են վերցնում բերքեր, որպէսզի յետոյ դարձեալ բերք վճարեն։ Սխալ կլինի կարծել, թէ բերքով ու փողով վաշխառութիւնը հաւասար ազդեցութիւն են գործում. գիւղացու անտեսութեան վրայ, Բերքով վաշխառութեան

1) Նոյնը, եր. 208:

2) Նոյնը, եր. 415:

3) Նոյնը, եր. 500:

լուծըն ընդհանրապէս աւելի թեթեւ է գիւղացու համար, եթէ տարին բարեյաջող եղաւ ու բերքն առատ, նա հեշտութեամբ կարող է պարտքն ու վաշխը վճարել, Մինչդեռ փողով վաշխառութեան ժամանակ գիւղացու՝ առատ բերք ունենալը դեռ ևս հնարաւորութիւն չէ տալիս նրան պարտքից ազատուելու, որպէզի նա ազատութի վաշխառուի ճանկերից, պէտք է թէ բնութիւնն առատաձեւն և թէ շուկան բարեյաջող լինեն։ Ասածներս ճիշտ է ինչպէս գիւղացու, այնպէս և կալուածատէր ազնուականի վերաբերմամբ։

Հնում շատ բաւ էին գիտակցում բերքով ու փողով վաշխառութիւնների մեծ տարբերութիւնը։

«Հին հռովմայեցի հեղինակները, — գրում է մեծատաղանդ Բելտովը, — խանդակին բողոքում էին վաշխառութեան դէմ։ Կատոն ցենզորի կարծիքով վաշխառուն գողից երկու անգամ վատ է (հէնց այսպէս էլ ասում էր ժերուին, ուղիղ երկու անգամ)։ Այս խնդրում հեթանոս հեղինակների հետ բոլորովին համեմատ էին քրիստոնէական եկեղեցու հայրերը, Սկալյն — նշանաւոր երևոյթ — թէ սրանք և թէ նրանք բողոքում էին փողային կապիտալի բերած տոկոսի դէմ։ Իսկ բերքերով փողատուութիւններին ու սրանցից ստացուած վաշխին անհամեմատ աւելի մեղմ էին վերաբերում։ Ի՞նչն էր այս տարբերութեան պատճառը։ Այն, որ փողային վաշխառական կապիտալ, սարսափելի աւերածութիւններ էր գործում այն ժամանակուայ հասարակութեան մէջ, այն որ հէնց այս կապիտալը «կորստեան մատնեց Իտալեան» ¹⁾»

1) И. Бельтовъ. «Къ вопросу о развитіи монетическаго взгляда на исторію, 1906, кр. 155: Փողով վաշխառութեան հակառակ են նաեւ ճին ու նոր կտակարանները, Մխիթար Գօշը «Դատաստանողիքը Հայոց»-ի Բ. մասի ԽԶ. յօտուածով նոյնպէս արգելում է փողով վաշխառութիւնը։

«Հին կտակարանս եւ նորա յայտնիկ միաբանին իրանց բառնալ զվաշխ եւ զտոկոսին, ոչ տոտ տոկոսի յիշատակելով զվաշխ Թողացոյցանէ, զի ծայրին բառնալով ընդ նմին եւ զարմատն բառնայ։ Եւ որ ինչ ի նոր կտակարանս է ստանաւ աւելորդ է իբր զիտողաց երկրորդել, զի Թէ եւ՝

Վաշխը կարիքի զաւակն է. ինչպէս կարիքն է, այնպէս է և վաշխը. Որտեղ փողի կարիք չկայ, այնտեղ փողի վաշխառութիւնը զարգանալ չի կարող. Օրինակ, Աբովեանի գիւղացին անշուշտ չէր ընկել փողով վաշխառուի ճիրաններին մէջ. Իսկ որտեղ փողի կարիք կայ, փողով վաշխառութիւնը գործում է, ինչպէս բոցավառ հուրը աշնանային շամբի մէջ:

Նշանակում է՝ գիւղի աղքատութեան հիմնական պատճառը վաշխառութիւնն համարելը մեծ մոլորութիւն է. Բարդ մեքենայի շարժումների պատճառը ոչ թէ մեծ կամ փոքր տնիւներն են, այլ այն ուժը—չօքին կամ ելեքտրականութեանը, որ գործում է մեքենայի մէջ, բայց չի երևում գիտողի աչքին:

Գիւղացի դասակարգի տնկման պատճառը ոչ թէ վաշխառութիւնն է, այլ փողային տնտեսութիւնը, որ փողի կարիք առաջացնելով պարարտ հող է պատրաստում փողով վաշխառութեան համար:

օրէնքն ոչ հրամայէ ճեպել, ո՞րչափ եւս նորո: եւ փոխ տասցաւ. զի անգրէն հատուցի զլուխն Արդ իրաւունք դասասանի լեցից ներմամբ առնուլ զլուխն, եւ վաւի լիցի՝ հասուցումն հանգերձեալ: Ապա թէ կար իցէ փոխառողին, տացէ փոխատուին զնոյն զլուխ մնալ առ նմա զնոյն չափն եւ այդ ըստ կարի լիցի, զի Աստուծոյ ինքն իսկ է դասասանդ՝ ոչ առնալ վաւի եւ տկոսի: . . . «Մխիթար Գօշի» Դատաստանագիրք Հայոց. . . Վաղարշապատ, 1880, կր. 537:

